

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

МОСКАЛЬОВА ЮЛІЯ РОМАНІВНА

УДК: 930.2:314(477.7);"18/19"

**ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА
БЕЗДОГЛЯДНОСТІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
(60-і рр. XVIII – початок XX ст.)**

Спеціальність 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Старобільськ – 2019

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця) Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Гедь Анна Володимирівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри історії України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Войцехівська Ірина Нічелівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри історії мистецтв

кандидат історичних наук,
Арабаджи Світлана Сергіївна,
доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету,

Захист відбудеться «25» травня 2019 р. о 11.00 годині на виїзному засіданні спеціалізованої вченої ради К 29.053.06 ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» за адресою: 93009, Луганська обл., м. Сєверодонецьк, вул. Лисичанська, 1, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1).

Автореферат розіслано «25» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.О. Вовк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Поява такого складного соціального явища як дитяча безпритульність і бездоглядність має глибоке історичне коріння. Трансформація державної системи соціального захисту не завжди дозволяє правильно реагувати на потреби дитини, яка опинилася без підтримки рідних. Плідна діяльність інститутів суспільної філантропії та меценатства безпосередньо залежить від розв'язання цілого комплексу теоретичних проблем та практичних завдань. Серед найбільш актуальних з них – реконструкція як загальнодержавної, так і регіональної історії добродійної діяльності. Територія Півдня України виступає яскравим прикладом активного залучення населення до подолання проблем соціально-правової, економічної незахищеності дітей. З 60-х рр. XVIII до початку XX ст. тут утворилася та діяла розгалужена мережа дитячих закладів опіки, які намагалися охопити своєю допомогою всіх незахищених дітей та підлітків. Склався своєрідний образ безпритульних дітей, який потребує детального вивчення.

Завдяки різностороннім заходам закладів опіки та піклування, державних органів, громад та окремих піклувальників в архівах України накопичився значний пласт джерел, які потребують ретельного вивчення і можуть слугувати основою для подальшої роботи науковців.

Дослідження джерельної складової проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України за імперських часів обумовлене відсутністю наукової розробки проблеми. Ретельне вивчення досвіду боротьби з проблемами дитячої безпритульності та бездоглядності можливе завдяки залученню якомога ширшого комплексу історичних джерел. Сьогодні потрібен не лише пошук нових джерел інформації, а й аналіз вже актуалізованої джерельної бази. Отже, існує потреба у появі узагальнюючого джерелознавчого дослідження, присвяченого виявленню, аналізу та інтерпретації джерел з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України протягом 60-х рр. XVIII - початку XX ст. Його комплексний характер, пріоритетність джерелознавчих цілей та завдань, їх домінування над прагматичним концептуалізмом власне історичних досліджень дозволять уникнути традиційної для зазначеної проблематики ситуації, за якої джерельна база вибірково формується під задалегідь визначені висновки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у відповідності до комплексної наукової теми кафедри спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету ім. Василя Стуса: «Актуальні проблеми історіографії та джерелознавства історії України» (номер державної реєстрації – 0110U000190, шифр – Г-10/8).

Об'єктом дослідження є комплекс джерел з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України протягом 60-х рр. XVIII - початку XX ст.

Предмет дослідження – тенденції формування, достовірність, репрезентативність та інформативний потенціал актуалізованої джерельної бази з

історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (60-і рр. XVIII – початок XX ст.).

Хронологічні межі охоплюють період з 60-х рр. XVIII ст. до початку XX ст. Нижня хронологічна межа – це період, коли турбота про безпритульних перетворилася на державну справу та розпочали свою діяльність прикази громадського піклування. Верхня межа припадає на 1917 рік – початок будівництва абсолютно іншої моделі суспільства, яка декларувала знищення феномену дитячої безпритульності.

Географічні межі дослідження визначаються традиційним для історіографії розумінням під терміном «Південна Україна» території трьох степових губерній (Херсонської, Таврійської та Катеринославської), яким нині відповідають частина Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Дніпропетровської, Кіровоградської, Донецької областей, південно-східної частини Луганської області, Автономної Республіки Крим.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу джерел, що розкривають сутність подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України протягом 60-х рр. XVIII – початку XX ст.

Досягнення цієї мети здійснюється в роботі через вирішення наступних **завдань**:

- виявити рівень наукового опрацювання історичних джерел із заданої проблематики;
- визначити основні теоретичні та методологічні засади дослідження;
- охарактеризувати представництво джерел з історії безпритульності та бездоглядності Півдня України в 60-х рр. XVIII – на початку XX ст. в архівосховищах України;
- встановити комплекс джерел з історії безпритульності та бездоглядності Півдня України в 60-х рр. XVIII – на початку XX ст. та класифікувати їх;
- виявити інформативний потенціал законодавчих актів Російської імперії щодо напрямків діяльності імперської влади у сфері опіки над дітьми;
- окреслити специфіку активних джерел з питань дитячої безпритульності та бездоглядності;
- охарактеризувати матеріали діловодства, визначити їх склад та особливості створення;
- проаналізувати комплекс описово-статистичних джерел;
- визначити інформативні можливості джерел особового походження, з'ясувати ступінь їхньої достовірності.

Методи визначаються поставленими завданнями та характеризуються комплексним, міждисциплінарним підходом до висвітлення проблеми. Із загальнонаукових нами використовувались методи аналізу, синтезу, логічний,

системно-структурний; із загальноісторичних – історико-порівняльний та історико-типологічний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний; із джерелознавчих – евристичний, класифікації, клаузуально-формулярний.

Наукова новизна одержаних результатів.

Вперше:

- проаналізовано комплекс джерел з історії дитячої безпритульності та бездоглядності Півдня України (60-і рр. XVIII – початок XX ст.);
- проведено пошукову роботу у відповідних фондах обласних державних архівів Півдня України, а саме: опрацьовано 29 фондів 5-ти архівосховищ та 3-х наукових бібліотек України;
- визначено репрезентативність актуалізованої джерельної бази з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України;
- визначено високий інформативний потенціал та ступінь вірогідності актуалізованих джерел шляхом здійснення історичної реконструкції процесів опіки та піклування безпритульними та бездоглядними дітьми на Півдні України; визначення особливостей діяльності органів опіки та піклування та приватних піклувальників; дослідження специфіки задоволення державою соціальних потреб дітей-сиріт;
- на основі залучення широкого кола джерельного матеріалу репрезентовано повний перелік благодійних закладів і товариств, які надавали допомогу безпритульним та бездоглядним на Півдні України;
- у процесі дослідження джерел зроблено висновок про їх репрезентативність, автентичність, інформативні можливості, простежено еволюцію та з'ясовано специфіку публікацій джерел;
- комплексний аналіз нарративних джерел дозволив визначити напрямки історичного реконструювання;

Уточнено:

- інформативний потенціал видів історичних джерел про дитячу безпритульність та бездоглядність Півдня України;

Набуло подальшого вивчення:

- на основі актуалізованої джерельної бази, визначено місце і роль громадських добродійних об'єднань і закладів, приватних благодійників у загальнодержавній системі громадського піклування, загальному історичному контексті історії дитячої благодійності краю;

Систематизовано й узагальнено:

- комплекс джерел з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в 60-х рр. XVIII – на початку XX ст.;

Складено:

- авторські таблиці, графіки, діаграми, що унаочнюють висновки роботи.

Особистий внесок дослідника полягає в розробці актуальної для історичної науки проблеми, яка не була предметом спеціального історичного дослідження. На підставі введення до наукового обігу значної кількості джерел та фактографічного матеріалу, створено комплексне джерелознавче дослідження з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України протягом 60-х рр. XVIII – початку XX ст. Висновки і результати, у тому числі ті, що характеризують наукову новизну, сформульовані й одержані дослідником самостійно.

Практичне значення полягає у визначенні нових пріоритетних напрямків дослідження історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України. Матеріали дослідження можуть бути залучені для написання узагальнюючих праць із джерелознавства історії України, вузівських та шкільних підручників, підготовки лекційних курсів і семінарських занять із курсу джерелознавства історії України.

Дослідження дисертанта сприяє залученню історичного досвіду для вирішення соціальних проблем сьогодення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження пройшли наукову апробацію у формі доповідей, повідомлень, участі в дискусіях під час таких наукових форумів: XII-ї Міжнародної конференції «Шевченківська Весна 2014» (Київ, 25-27 березня 2014 р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні соціологічні, політологічні аспекти» (Херсон, 15 квітня 2015 р.); IV-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» (Миколаїв, 24 квітня 2015); Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології» (Херсон, 20-21 листопада 2015 р.); V-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Історичні мідраші Північного Причорномор'я» (Миколаїв, 19-21 квітня 2016 р.), Міжнародної науково-практичної конференції «V Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, Київський будинок вчених НАН України, 19 жовтня 2016 року); VI-ї Міжнародної науково-практичної конференції „Osobowość, Społeczeństwo, Polityka” (Люблін, 11-12 березня 2017 р.); 70-ї Міжнародної конференції молодих вчених «Каразінські читання» (Харків, 28 квітня 2017 р.); X-ї Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету» (Київ, 11 травня 2017 р.). Всеукраїнської конференції «Перші Наддніпрянські наукові читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології» (Дніпро, 11 квітня 2014 р.); Всеукраїнської конференції «Другі Наддніпрянські наукові читання: актуальні проблеми історії, археології та етнології» (Дніпро, 6 квітня 2016 р.).

Дисертацію обговорено на засіданнях кафедри спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Публікації. Основні положення, результати та висновки роботи викладено у 23-х публікаціях, серед яких: 8 публікацій - у виданнях, зареєстрованих ДАК

України, 3 – у закордонних виданнях, 4 – у виданнях, включених до наукометричних баз.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, 9 підрозділів, висновків (основний текст – 190 сторінок), списку використаних джерел і літератури (605 позицій, із них 396 позицій – джерела), додатків. Повний обсяг дисертації становить 283 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** розкрито актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні та територіальні межі, наукову новизну та практичне значення дослідження, надано відомості щодо апробації результатів дослідження.

Перший розділ – **«Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологічні засади дослідження»** – складається з трьох підрозділів. У *підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»* розглянуто історіографію питання. З'ясовано, що зазначена тематика не була предметом спеціального джерелознавчого дослідження. Автором виділені напрямки опрацювання проблеми у дослідницьких студіях XIX – початку XXI ст.

Перший період історіографічного засвоєння джерельної бази (XIX – початок XX ст.) характеризується започаткуванням традицій наукового підходу та присутністю в наукових працях багатьох рис публіцистичних творів. Аналіз законодавчих актів із зазначеної проблеми перебував в центрі уваги О. Стога, К. Неволіна, П. Георгієвського та Г. Д'Оссонвіля¹.

Дослідження вказаного періоду присвячені аналізу великого емпіричного матеріалу. Становище безпритульних дітей на Півдні України визначалося на підставі аналізу законодавчих та статистичних джерел, справочинної документації у працях С. Роговського, Є. Максимова, А. Шведова².

У роботах А. Селіванова, А. Маркевича, М. Святського³ приділено увагу історії створення виховних будинків і методам їх роботи на підставі аналізу

¹ Стог А. О общественном призрении в России. В 2 ч. СПб., 1818. Ч.1. 114 с.; Ч.2. 142 с.; Неволин К. История российских гражданских законов. Часть первая: Введение и книга первая о союзах семейных. М.: Статут, 2005. 590 с.; Георгиевский П. Призрение бедных и благотворительность. СПб., 1894. 118 с.; Д'Оссонвиль. Нужда, порок и благотворительность. СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1899. [4], VIII, 368 с.

² Роговский С. О призрении покинутых детей [Доклад]. Б.м. Б.г. 8 с.; Максимов Е. Историко-статистический очерк благотворительности и общественного призрения в России. СПб., 1894. 164 с.; Шведов А. Краткая историческая записка о развитии женского благотворительного общества со времени возникновения до 1885. Одесса, 1885. 24 с.

³ Селиванов А. Воспитательные, сиропитательные и, сиротские дома; приюты для, подкидышей и приюты для малолетних. СПб.: Тип. Имп. Акад. Наук, 1907. 30 с.; Маркевич А. Таврическая губерния во время Крымской войны: по архивным материалам / под ред. Арсения Маркевича. Симферополь, 1905. [4], 260, III с.; Святский Н. История богоугодных заведений и благотворительных обществ города Симферополя. Третья учебная экскурсия Симферопольской мужской гимназии: Симферополь и его окрестности / сост. Ф.Ф. Лашков. Симферополь, 1890. С.129-150.

законодавчих актів визначено стан боротьби із дитячою безпритульністю та бездоглядністю початку ХХ ст.

За імперських часів проблема дитячої безпритульності та бездоглядності була лише позначена. Характерними особливостями досліджень цього періоду є їх фактографічність, використання джерел як ілюстративного матеріалу, превалювання серед залучених джерел законодавчих документів.

Нечисленні дослідження радянських авторів з проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності мали чітку ідеологічну спрямованість. У 20-х рр. ХХ ст. дослідники значну увагу приділяли аналізу причин виникнення дитячої безпритульності, класифікації найбільш типових проявів відхилень у поведінці неповнолітніх із метою вироблення дієвих методів і засобів реабілітаційної роботи.

Заходи імперського уряду щодо турботи про покинутих дітей в 40-60-х рр. ХХ ст. розглядалися в них як експлуатація праці неповнолітніх з боку правлячого класу. Підтвердження цьому знаходимо в дослідженні Г. Довгалевської⁴.

Зміна політичного курсу в 80-ті рр. ХХ ст. дала можливість дослідникам звернутися до проблем, які були закритими для вчених багато років. У роботах Л. Беляєвої, О. Боханова, І. Тарасової фрагментарно знайшли відображення питання, пов'язані з турботою про дітей⁵.

В цілому за радянських часів явище дитячої безпритульності та бездоглядності не було предметом спеціального дослідження, увага приділялася переважно виявленню причин даних явищ.

Дотичні аспекти вказаної проблеми вивчалися іноземними дослідниками Д. Ранселом, А. Ліндемайером, Дж. Бредлі⁶.

Сучасна російська історіографія містить розвідки з питань опіки та піклування дітьми, що ґрунтуються на вивченні груп матеріалів діловодства, статистичних джерел, періодичних видань. Серед таких дослідників визначимо М. Малофєєва, В. Белякова, Л. Жукову, О. Кривоносова, А. Каменського, Р. Новікова⁷.

⁴ Довгалевская А. Семейное воспитание приемных детей. М., 1948. 112 с.

⁵ Беляева Л. Патронат в России: (XIX в.- нач. XX в.). Акад. МВД России. Москва: [б. и.], 1996. 116 с.; Боханов А. Коллекционеры и меценаты в России М.: Наука, 1989. 187 с.; Тарасова И. Организация и осуществление полицейского надзора в сфере общественной и частной благотворительности в императорской России. *История государства и права*. 2012. № 23. С. 17-20.

⁶ Ransel D. Mothers of Misery. Child Abandonment in Russia. Princeton University Press. Princeton. 1988. XIV. 330 p.; Lindenmeyr A. The Ethos of Charity in Imperial Russia. *Journal of Social History*. Vol. 23. 1990. № 4. P. 679–694; Bradley Joseph. Voluntary Associations and Civic Culture in Late Imperial Russia. Princeton: Princeton University Press, 1991. 345 p.

⁷ Малофеев Н. Специальное образование в России и за рубежом. *Альманах Института коррекционной педагогики РАО*: Книжное приложение: научно-методический журнал. 2000. №1. С. 1–129.; Беляков В. Сиротские детские учреждения в России. Исторический очерк. М.: Проспект, 1993. 343 с.; Жукова Л. По завещанию Марфы и Марии. (Благотворительность в XVIII - начале XX века). *Родина*. 1996. №3. URL: http://www.ceninaku.ru/page_17565.htm; Кривоносов А. Исторический опыт борьбы с беспризорностью. *Государство и право*. 2007. №7. С.92-98; Каменский А. Российские реформы: уроки истории. *Вопросы*

У наукових розвідках незалежної України дослідження набувають регіонального характеру, висвітлюють соціальні питання, а деякі містять аналіз певного виду джерел. В дослідженні Л. Корецької, побудованому на аналізі джерел діловодства, прослідковується визначення ролі жіноцтва у вирішенні нагальних освітньо-виховних питань Південної України⁸. Вивченню дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України, базуючись на вивченні джерел, присвятили свої розвідки Ю. Гузенко, І. Гребцова, О. Кравченко, А. Нарасько, Н. Гончарова⁹.

На сучасному етапі освоєння документального комплексу з історії опіки та піклування дітьми Півдня України, окреслені різні аспекти даної проблеми. Так, вивченню дитячих установ опіки та піклування присвячені роботи Т. Моїсєєвої, етноконфесійний вимір у системі опіки розглянуто в статті А. Гедь, історико-правові аспекти в роботі сиротинців висвітлені в дослідженнях А. Гавловської, Н. Крестовської¹⁰.

Незважаючи на значну історіографічну базу історичної складової дослідження, тема фактично не опрацьована в джерелознавчому вимірі. На сучасному етапі актуальним є комплексний джерелознавчий аналіз законодавчих актів, актових матеріалів, діловодної документації, описово-статистичних матеріалів, періодики, джерел особового походження, їх систематизація та детальний аналіз, що пояснюється розпорошеністю архівних матеріалів та, як наслідок, слабким опрацюванням джерельної бази.

философии. 2006. № 6. С. 21-39; Новиков Р. Историческое развитие общественного призрения детей и подростков в России, X - начало XX века: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.02. Москва, 2001. 204 с.

⁸ Корецька Л. Становлення і функціонування соціальних інституцій опіки та піклування на Півдні України II половини XIX – початку XX століть. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. Херсон, 2012. Вип. 61. С. 379.

⁹ Гузенко Ю. Становлення і діяльність благодійних об'єднань на півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст.: на матеріалах Херсонської губернії: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01. К., 2004. 241 с.; Гребцова І. Становлення государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. Одесса: Астропринт, 2006. 320 с.; Кравченко О. Товариства опіки над дітьми на півдні України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Записки історичного факультету*. 2013. Вип. 23. С. 137 - 158; Нарасько А. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX - початок XX століть): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2002. 20 с.; Гончарова Н. «Повне зібрання законів Російської імперії» як джерело дослідження дворянських опік Півдня України. *Гуманітарний журнал: Питання історії та історіографії*. 2014. Вип. 3-4. С. 29-35.

¹⁰ Моїсєєва Т. Одеський єврейський сирітський будинок (1868-1900 рр.). *Інтелігенція і влада*. К., 2005. С.52-63.; Гедь А. Система опіки над дітьми-сиротами в національних громадах Півдня України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна і світ: проблеми історії»*. Маріуполь: МДУ, 28 листопада 2014. С. 7-10; Гавловська А. Інститут опіки і піклування на українських землях, в складі Російської імперії (1783 - 1917 рр.): історико-правові аспекти. *Вісник Львівського університету. Юридичні науки*. 2006. Вип. 43. С. 43-49; Крестовська Н. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження. Львів: Фенікс, 2008. 331 с.

Підрозділ 1.2. «Джерельна база дослідження» запропоновано наступний варіант типо-видової класифікації писемних джерел: законодавчі акти, актові матеріали, справочинна (діловодна) документація, статистичні джерела, періодичні видання, джерела особового походження

До першої групи джерел відносяться законодавчі акти, опубліковані в «*Полном собрании законов Российской империи*», «*Своде законов Российской империи*». Вони дозволяють скласти уявлення про загальні тенденції у політиці верховної влади щодо опіки дітей-сиріт, створення, структуру, компетенцію сирітських закладів та їх взаємодію з державними установами. Першорядне значення серед них мають ті, що стосуються приказів громадської опіки, органів місцевого самоврядування.

Актіві матеріали представлені групою публічно-правових та приватно-правових актів. Статути благодійних товариств виступають основним видом публічно-правових актів. Вони подають інформацію про цілі та завдання дитячих закладів опіки, формують уявлення про соціальний портрет безпритульних та бездоглядних дітей, демонструють роль членів благодійних товариств у подоланні дитячої безпритульності та бездоглядності краю. До групи приватно-правових актів належать паспорти, свідоцтва, посвідчення, заповіти. Ці джерела дають анкетну інформацію стосовно опікунів, піклувальників та, власне, самих бездоглядних та безпритульних дітей.

Третя група джерел представлена матеріалами діловодства. Ці джерела різняться за формою, структурою (в різний час склалися за прийнятими на той момент правилами), змістовим наповненням. За змістовим наповненням джерела діловодства доцільно розділити на наступні види, базуючись на класифікаціях І. Ковальченка та М. Рум'янцевої: службове діловодство (рапорти, постанови, «отношения», прохання, заяви, розписки, листи, телеграми, донесення, підписки), звітна документація (звіти, відомості), організаційно-розпорядча документація (протоколи, журнали засідань. Найбільша їх кількість зосереджена в державних архівах Миколаївської, Херсонської та Одеської областей.

Цінну інформацію надають статистичні джерела, представлені статистичними описами та земською статистикою. Важливо відзначити, що переважно всі вони є опублікованими. Серед неопублікованих - матеріали фонду 96 «Одеський міський притулок для опікування немовлят» та фонду 1 «Управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора (1803–1874 рр.)» Держархіву Одеської області.

Окремо слід виділити статистичні матеріали, до яких належать статистико-економічні огляди по українських губерніях, повітах і містах за різні роки, адресні і довідкові видання міст. Земська статистика бере свій початок у 70-х рр. XIX ст. та є основною базою для даного дослідження. Ці джерела містять цінний фактичний матеріал про розмір постатейного розподілу прибутків і видатків в містах і в губерніях в цілому, подається аналіз діяльності органів управління у різних сферах.

Недоліком оглядів є нерациональна методика статистичних підрахунків, відтак неповна і недостатньо точна інформація.

Значний пласт матеріалів з проблеми соціальної підтримки та доброчинності опубліковано в періодичних виданнях, які становлять п'яту групу джерел. Періодичні видання представлені журналами та газетами (за профілем - загальні та спеціальні (присвячені питанням благодійності), за масштабом - загальноімперські, губернські, міські, земські, провінційні, за періодичністю - щоденні, кілька разів на тиждень, щотижня, кілька разів на місяць, щомісяця). В загальному багажі дослідження представлені журнали «Вестник благотворительности», «Трудовая помощь». Серед спеціальних дитячих періодичних видань - «Детская помощь» та одеська газета «Детский листок». Значний матеріал з окресленої проблеми вміщували також газети. До губернських видань належали «Херсонские губернские ведомости», «Екатеринославские губернские ведомости». Серед міських періодичних видань проблеми безпритульних та бездоглядних дітей висвітлювали «Одесский вестник», «Новороссийские ведомости», «Николаевский вестник», «Южанин», «Александровские новости», «Одесский листок». Окремо про безпритульних та бездоглядних дітей знаходимо в єпархіяльних газетах «Херсонские епархиальные ведомости» та «Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям».

Матеріали особового походження представлені спогадами (спогади про благодійну діяльність імператриці Марії Федорівни, спогади про Одесу відомого громадського діяча Мордехая Бен-Амі), приватним листуванням (збірки листів імператриці Марії Федорівни, збірки листів особистого секретаря Катерири II І. Бецкого до самої імператриці), щоденниками, некрологами.

Комплексне дослідження масиву джерел до вивчення дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в 60-х рр. XVIII – на початку XX ст. дозволяє зробити висновок стосовно його репрезентативності та інформативного насичення, що допоможе розв'язати поставлені завдання та досягти мети.

У *підрозділі 1.3. «Методологічні засади дослідження»* представлено характеристику принципів та методів до вивчення дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в зазначений період.

З метою комплексної оцінки стану і проблем дитячої безпритульності та бездоглядності, дослідження базується на застосуванні прийомів соціокультурного, регіонального, психологічного вимірів. Методологічною основою роботи є принципи історизму, багатофакторності, всебічності та цілісності. Із загальнонаукових використовувались методи аналізу, синтезу, логічний, системно-структурний; із загальноісторичних – історико-порівняльний та історико-типологічний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний; з джерелознавчих – евристичний, класифікації, клаузуально-формулярний.

Комплексне використання перелічених вище методів дозволило провести класифікацію генеральної джерельної бази з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України впродовж 60-х рр. XVIII – початку XX ст., визначити інформативні можливості джерел різної видової належності.

У другому розділі – **«Особливості формування та інформаційні можливості корпусу законодавчих та актових джерел»** – висвітлено джерельний потенціал законодавчих актів та актових матеріалів стосовно безпритульних та бездоглядних дітей на Півдні України, розкрито їх внутрішній зміст та проаналізовано інформативні можливості.

У підрозділі 2.1. *«Археографічна характеристика та інформаційний потенціал законодавчих актів»* проаналізовано 86 законодавчих актів, що увійшли до складу 16-40 томів першого зібрання, 1-55 томів другого зібрання та 1-25 томів третього зібрання *«Полного собрания законов Российской империи»*, *«Свода законов Российской империи»*.

Основними законодавчими актами, що регулювали галузь опіки та піклування дітьми, були: іменні імператорські укази Сенату та представникам місцевих адміністрацій, височайші повеління, *«высочайше утверждённые мнения Государственного совета»*, сенатські укази, *«положения»*. Відзначено, що маніфести та іменні укази, які цілеспрямовано стосувалися питань дитячої безпритульності та бездоглядності, відсутні. Решта указів, *«повеления»* та *«мнения»* становлять близько 80% від загальної кількості законодавчих актів щодо безпритульних та бездоглядних дітей на Півдні України. Даний факт пояснюється їх функціональним навантаженням. Форма та стиль даних законів змінювалися.

Проаналізований комплекс законодавчих актів розділено на три періоди: 1) 60-ті рр. XVIII ст. – 1825 р., 2) 1825 р. – 1880-ті рр., 3) 1890-ті рр. – початок XX ст. Аналіз опублікованих законів вказує на непослідовність державної політики у вирішенні *«дитячих питань»*, неспроможність вирішення багатьох проблем на місцях. Більшість прийнятих законоположень вирішували лише гострі проблеми, залишаючи на поза увагою решту другорядних, але не менш важливих.

Законодавство Російської імперії (60-і рр. XVIII – початок XX ст.) стосовно питань опіки та піклування дітьми мало декларативний характер. Прийняті закони не завжди мали практичну реалізацію. Закони, які б регулювали справи опіки та піклування дітьми в окремих регіонах, зокрема на Півдні України, були поодинокими.

У підрозділі 2.2. *«Актові матеріали як джерело з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України»* подано аналіз приватно-правових та публічно-правових актів, визначено їх автентичність, достовірність та інформативне навантаження.

Найбільш масовими джерелами публічно-правового поля даної групи виступають статuti благодійних організацій, які друкувалися на сторінках періодичних видань, виходили окремими брошурами, а деякі входили до складу

«Полного собрания законов Российской империи», «Свода законов Российской империи» («Устав об общественном призрении» 1857 р.). Джерела інформують про устрій дитячих будинків, вказують на головні проблеми, які намагається вирішити влада під час ухвалення статуту того чи іншого закладу. За статутами благодійних товариств кількість вихованців у закладах різного типу варіювалася від 20-50 до 1300-1500 дітей. В динаміці дана група джерел демонструє невирішеність головних проблем опіки та піклування над дітьми, що пояснюється неспроможністю влади ухвалити власні запити з невирішеними проблемами місцевих закладів опіки.

Актові матеріали зосереджені в фондах 96 «Одеський міський притулок для опікування немовлят» та 362 «Одеський приказ громадського піклування» Держархіву Одеської області, 228 «Богоявленсько-Покровська посадська дума, с. Богоявленське Херсонського повіту Херсонської губернії» та 213 «Комісія з опікування родин запасних при Очаківському міському громадському комітетові, м. Очаків Одеської повіту Херсонської губернії» Держархіву Миколаївської області, фонді 5 Інституту рукопису НБУВ. Вони дозволяють отримати уявлення про соціальний стан безпритульних і бездоглядних дітей, їх кількість, норми поведінки та прояви соціалізації, відомості власне про людей, які опікуються ними.

Серед приватно-правових актів виділено посвідчення, свідоцтва, довідки, паспорти, заповіти.

Загалом, комплекс актових документів доводить, що саме філантропічна діяльність протистояла зростанню дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України.

Третій розділ – «**Матеріали діловодства та описово-статистичні джерела з історії дитячої безпритульності та бездоглядності**» – демонструє аналіз діловодної документації вищих та місцевих органів влади та описово-статистичних джерел, їх інформативний потенціал, ступінь репрезентативності та достовірності.

Підрозділ 3.1. «Проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України за матеріалами діловодства» - подає аналіз справочинної документації у справах опіки та піклування дітьми.

У дослідженні дана група джерел виступає найбільшою за чисельністю, представлена документами службового діловодства (рапорти, постанови, відношення, прохання, заяви, розписки, листи, телеграми, донесення, підписки), звітною документацією (звіти, відомості), організаційно-розпорядчими документами (протоколи, журнали засідань).

Проаналізовані джерела зберігаються в держархівах Одеської, Дніпропетровської, Миколаївської, Херсонської та Запорізької областей у фондах органів місцевого самоврядування, сирітських судів, місцевих закладів опіки та піклування дітьми. Інформативний потенціал цих джерел досить строкатий: організація сирітських закладів опіки, їх мета завдання, щоденний розклад, виховання та навчання дітей-сиріт, відомості про вихователів, піклувальників, шляхи фінансування. Джерела містять інформацію про чисельність сирітських

установ та вихованців, національну приналежність безпритульних і бездоглядних дітей. Звіти, заяви дають можливість проаналізувати віковий склад опікуваних (в середньому – 7-14 років), психологічний стан сиріт, еволюцію закладів дитячого типу.

З огляду на те, що матеріали діловодства характеризуються масовістю та розпорошеністю між архівосховищами, ці джерела потребують подальшого ретельного вивчення.

У підрозділі 3.2. «Відображення стану системи опіки дітьми у статистичних джерелах» проаналізовано потенціал статистичних джерел для вивчення дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України. Відзначено, що для першої половини XIX ст. переважають статистичні описи, у 70-80-х рр. XIX ст. з'являється земська (відомча) статистика.

Велику цінність для джерелознавчого дослідження має «Новоросійський календарь» (1834-1893 рр.), який видавався в Одесі і містив інформацію про відкриття добродійних установ, дитячих сирітських будинків, участь філантропів та піклувальників у відповідних заходах.

Відзначено джерельну цінність «Книги для подкидышей за 1910 год», в якій зафіксовано понад 500 випадків покинутих на вулиці дітей на території Одещини за 1909 рік.

Подано детальний аналіз пам'ятних книжок, які видавалися з середини 30-х рр. XIX ст. представниками місцевих органів влади та органами внутрішніх справ. З позиції висвітлення проблем дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України, пам'ятні книжки зберігають цінну інформацію щодо соціального складу вихованців дитячих закладів, їх занять, культури та побуту.

Важливу статистичну інформацію містять довідкові видання (загальні та конкретно тематичного спрямування), ювілейні видання, огляди, альманахи. Вони містять відомості щодо внутрішнього життя дитячих сирітських закладів, інформацію про почесних членів, піклувальників та фінансові питання.

Зазначено, що дана група джерел вимагає подальшого аналізу, оскільки представлені там факти більшою мірою є шаблонними та вимагають додаткової перевірки. Однак численні довідники, словники та географічно-статистичні збірки є цінним джерелом щодо загальної характеристики стану опіки та піклування краю.

У четвертому розділі – **«Періодичні видання та матеріали особового походження про опіку та піклування дітьми краю»** – проаналізовано періодичні видання та джерела особового походження стосовно питань дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в 60-ті рр. XVIII – на початку XX ст.

У підрозділі 4.1. «Інформативний потенціал періодичних видань» досліджено методику опрацювання та визначено інформативну насиченість такого виду джерел як періодичні видання. Комплекс представленої періодики розділено на дві групи: газети, журнали.

До загальноімперських журналів, які висвітлювали питання опіки та піклування дітьми, зокрема, на Півдні України, віднесено: «Вестник благотворительности», «Трудовая помощь», «Детская помощь». Кожне з видань мало свою структуру, тираж. Відзначено, що редакція цих журналів приділяла увагу функціонуванню сирітських установ, висвітлювала проблеми, з якими стикалися безпритульні та бездоглядні діти. Особливу увагу періодичні видання приділяли піклувальникам та меценатам, підкреслюючи їх внесок.

Серед губернських журналів представлені «Утро Одессы» (Одеса), «Екатеринославская земская газета» (Катеринослав). Тираж даних видань був меншим, проте для дослідника вони цікаві насиченістю фактів стосовно регіону, що вивчається, наявністю статистичних показників.

Не менш красномовними були й губернські газети: «Губернские ведомости» (виходили у Катеринославі, Херсоні, Сімферополі), «Одесский вестник», «Николаевский вестник», «Новороссийские ведомости» (Одеса), «Южанин» (Миколаїв), «Александровские новости», «Одесский листок». Дані видання за своєю тематикою не були присвячені виключно дитячим темам, проте у них висвітлювали діяльність дитячих притулків, окреслювали питання політики місцевих органів щодо вирішення питань дитячої безпритульності та бездоглядності, аналізували діяльність приказів громадської опіки, піднімали проблеми голоду, епіdemій, війн.

Газетою, що належала до спеціальних видань із дитячою тематикою, був «Детский листок». Видання виходило у роки Першої світової війни та мало на меті залучати дітей до навчання.

До земських видань відносимо «Вестник Екатеринославского земства», де в розділах про місцеві події, оголошення, заяви знаходимо інформацію щодо діяльності закладів опіки та піклування краю.

Увагу дослідника привертають місцеві церковні видання. Неофіційний відділ «Херсонские епархиальные ведомости» повідомляв про відкриття притулків для дітей священнослужителів, вдов, безпритульних дівчат, батьки яких мали духовного звання (до таких притулків інколи приймали й хлопців). Видання повідомляло про устрій та розпорядок відповідних закладів. У виданні «Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям» наведені данні з опублікованих звітів благочинних товариств, оприлюднені документи місцевих органів опіки та піклування.

Таким чином, на шпальтах періодичних видань розміщували нормативні документи, статті, «інформації», оперативні повідомлення, оголошення, листи. Інформативний потенціал даного виду джерел дозволяє визначити повсякденне життя дитячих закладів опіки, господарську діяльність, справи освіти, роль піклувальників у подоланні явищ безпритульності та бездоглядності дітей.

У підрозділі 4.2. «Висвітлення проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності в матеріалах особового походження» вивчено інформативний потенціал даного виду джерел.

Спогади сучасників подій виступають найчисленнішим джерелом щодо

висвітлення проблем дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України. Дослідником проаналізовані спогади імператриці Марії Федорівни, сповнені розчарування щодо високої дитячої смертності, неспроможності держави надавати допомогу безпритульним та бездоглядним дітям. Громадський діяч, критик та письменник М. Я. Рабинович (Мордехай Бен-Амі) у своїх спогадах описував страждання безбаченків. Спогади вихованця Сирітського відділення військових кантоністів у Катеринославі М. А. Кретчера містять цінні факти, які розкривають картини побуту, психологічну атмосферу дітей-сиріт.

Серед листів сучасників позначених подій представлені листи Катерини II та І. І. Бецкого, імператриці Марії Федорівни та подружжя Воронцових. Джерела передають наміри високопосадовців та благодійників Півдня України, результативність їх заходів. Аналіз приватного листування показує, що багато хто з високопосадовців бачили у справах опіки та піклування лише вигоду для себе.

Автором проаналізовані щоденники І. І. Бецкого, імператриці Марії Федорівни. Спільною рисою даних джерел є небайдужість авторів до справ безпритульних і бездоглядних дітей, їх переживання та особиста участь.

Одним із важливих джерел особового походження з історії дитячої безпритульності та бездоглядності Півдня України виступають некрологи по смерті Є. К. Воронцової, Р. С. Едлінг, в яких підкреслено активну участь жінок у справах опіки та піклування дітьми, вагомість фінансової підтримки закладів опіки.

У **висновках** викладено результати дослідження та основні положення, що виносяться на захист:

1. Унікальність самого явища «дитяча безпритульність та бездоглядність», соціальна важливість його різностороннього вивчення досі не стали основою для спеціального комплексного джерелознавчого дослідження питання дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (60-ті рр. XVIII – початок XX ст.).

2. Історіографічне освоєння проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України в зазначений період, з позиції джерелознавчого вивчення, підтверджує відсутність комплексних досліджень. Попередниками частково опрацьовані лише окремі комплекси джерел, а саме: законодавчі акти та актові матеріали, окремі групи документів діловодства, періодичні видання.

3. Внаслідок цілеспрямованої архівної евристики вдалося виявити джерела з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (60-ті рр. XVIII – початок XX ст.) у 29 фондах архівних установ та бібліотек України, серед яких: держархіви Дніпропетровської області, Запорізької, Миколаївської, Одеської Херсонської областей, Інститут рукопису НБУВ; Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького, Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Первоучителів слов'янських Кирила та Мефодія. Опрацьовано 112 архівних та 284 опублікованих джерел, з них близько 60 вперше введено до наукового обігу.

4. Корпус опрацьованих джерел класифіковано і представлено наступними групами документів: 1) законодавчі акти (імператорські укази сенату, сенатські укази, „высочайше утверждённые мнения Государственного Совета”); 2) актові матеріали (статути, паспорти, свідоцтва посвідчення, довідки, заповіти); 3) діловодна документація (службове діловодство, звітна документація, організаційно-розпорядчі документи); 4) статистичні (описова та земська статистика); 5) періодичні видання (газети та журнали); 6) матеріалами особового походження (листування, спогади, щоденники, заповіти, некрологи).

5. На підставі опрацювання законодавчих актів Російської імперії можна простежити певну еволюцію законотворчої діяльності уряду стосовно органів опіки та піклування. Законодавчі акти з питань дитячої безпритульності та бездоглядності зосереджені у томах 16-40 першого, 1-55 другого та томах 1-25 третього зібрань «Полного собрания законов Российской империи». Під час роботи над представленою групою джерел, було визначено різновиди законодавчих актів, виявлено їх інформативний потенціал, автентичність, з’ясовано законодавчу ініціативу і підготовку законопроектів. Зазначено, що законодавчі акти мали декларативний характер і не вирішували нагальних проблем, пов’язаних з дитячою безпритульністю та бездоглядністю на місцях.

6. Актів матеріали місцевих органів влади мають високі інформативні можливості з питань соціальної приналежності опікуваних, їх майнового статусу, дати і місця народження. Вони виступають вагомим доповненням до законодавчих актів і демонструють невдалу політику місцевих органів влади вирішувати питання, пов’язані з опікою та піклуванням дітьми на Півдні України. Тому вирішення цих питань переходить до громадських об’єднань, що підтверджують статути цих організацій.

7. Діловодство 60-х рр. XVIII – початку XX ст. щодо питань опіки та піклування безпритульними та бездоглядними дітьми на Півдні України вирізняється своєю репрезентативністю. Матеріали містять інформацію про устрій сиротинців, господарські заняття вихованців, освітні питання, роль піклувальників у подоланні явищ безпритульності та бездоглядності дітей, чисельність сирітських установ, появу вихованців у притулках та засоби роботи з ними.

8. Статистичні джерела представлені описовою та земською статистикою. Їх інформативний потенціал виявляє тенденцію розширення мережі дитячих закладів опіки, збільшення попиту на фінансування даних закладів. Статистичні джерела виступають досить репрезентативними для розкриття питань економічного розвитку краю, демографічної ситуації, соціального та національного складу населення, проблем опіки та піклування над дітьми на Півдні України в 60-ті рр. XVIII – початку XX ст. загалом.

9. Періодичні видання, запропоновані в дослідженні, висвітлюють найбільш гострі питання: устрій дитячих закладів опіки, господарська діяльність, справи освіти, роль піклувальників у подоланні явищ безпритульності та

бездоглядності дітей. Інформація на сторінках видань була представлена в контексті загальних соціальних проблем, що підкреслює репрезентативність даної групи джерел.

10. Багатий та, подекуди, унікальний фактологічний матеріал з проблем опіки та піклування дітьми містять джерела особового походження. Дана група джерел вимагає подальшого дослідження із застосуванням різних джерелознавчих прийомів. Інформативний потенціал джерел особового походження дозволяє подивитися на стан опіки та піклування над дітьми в регіоні з позиції самих піклувальників.

11. Опрацювання джерел з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (60-ті рр. XVIII – початок XX ст.) дозволило визначити перспективні напрями наукового вивчення проблеми, серед яких: продовження пошуку архівної спадщини органів опіки та піклування дітьми на Півдні України за межами України; опрацювання інших груп джерел (художня література, публіцистика) та розширення видового різноманіття зазначених; використання одержаних результатів у науковій і соціальній сферах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Статті у фахових виданнях

1. Гедьо А., Остроушко Ю. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Російській імперії в другій половині XVIII ст.: аналіз законодавчих актів. *Історичні і політологічні дослідження*. № 3-4 (57-58). Вінниця, грудень 2014. С. 131–141.

2. Гедьо А., Остроушко Ю. Діяльність благодійних товариств Херсонської губернії в боротьбі з дитячою безпритульністю (XIX – поч. XX ст.). *Історичні і політологічні дослідження*. № 1 (51) 2013. С. 80–87.

3. Гедьо А., Остроушко Ю. Дитячі притулки відомства імператриці Марії Федорівни в Таврійській губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.). *Грані історії: зб. наук. пр. Горлівка: Вид-во ГПМ ДВНЗ «ДДПУ», 2013. Вип. 6. С. 14–22.*

4. Москальова Ю. Матеріали діловодства з історії дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (друга полови XVIII – початок XX ст.). *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. Випуск 13-14. Маріуполь, 2015. С. 128–138.

5. Москальова Ю. Дитяча безпритульність та бездоглядність на Півдні України (друга половина XIX – початок XX ст.): аналіз періодичних видань. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б. Гуманітарні науки. № 1/2015. Вінниця, 2015. С. 490–495.

6. Москальова Ю. Дитяча безпритульність та бездоглядність на Півдні України (60-70-і рр. XIX ст.): аналіз законодавчих актів. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 119 (4). С. 49–53.

7. Москальова Ю. Опіка над безпритульними та бездоглядними дітьми на Півдні України (60-ті рр. XVIII – початок XX ст.): аналіз описово-статистичних та довідкових джерел. *Гілея*: науковий вісник. Збірник наукових праць. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 123 (8). С. 7–11.

8. Москальова Ю. Дитячі заклади опіки та піклування на Півдні України (XIX – початок XX ст.) у висвітленні періодичних видань. *Сумський історико-архівний журнал*. № XXXIX. Суми, 2017. С. 5–14.

Статті у зарубіжних виданнях

9. Москальова Ю. Історія імен. Стан опіки та піклування над дітьми в Російській імперії (др. пол. XVIII – поч. XX ст.) на основі матеріалів особового походження. *Osobowość, społeczeństwo, polityka : Mater. VI Międz. Konf. Nauk.-Prakt.* Lublin: WSEI, 2017. P. 83–87.

10. Ostroushko Y. The struggle against child homelessness and neglect in Russian Empire during the reign of Katherine II. *The First International Conference on History and Political Sciences*. Vienna: Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, March 24, 2014. P. 24–32.

11. Moskaleva Y. Neglect in the south of Ukraine (the second half of the XIX – beginning of XX century). *Economic and law paradigm of modern society*. Vol.2. Banská Bystrica, 2016. P. 135–140.

Матеріали конференцій

12. Остроушко Ю. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Російській імперії за правління Катерини II (аналіз законодавчих джерел). *Шевченківська весна – 2014*: матеріали XII Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. К., Логос. 2014. С. 524–527.

13. Остроушко Ю. Дитяча безпритульність та бездоглядність в Херсонській губернії (XIX – поч. XX ст.). *Історичні етюди*. Д.: Пороги, 2014. Вип. 4. С. 39–42.

14. Остроушко Ю. Участь жінок у подоланні явищ дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України у XIX – на початку XX ст. (за матеріалами особового походження). *Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні соціологічні, політологічні аспекти*. Херсон: Гельветика, 2015. С. 89–91.

15. Остроушко Ю. Дитяча безпритульність та бездоглядність на Півдні України (кін. XVIII – поч. XX ст.): аналіз звітної документації. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2014. С. 314–322.

16. Остроушко Ю. Участь єврейського населення у подоланні явищ дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (сер. XIX – поч. XX ст.). *Історичні мідраші Північного Причорномор'я*. Випуск IV. Том I. Миколаїв: Типографія Шамрай, 2015. С. 209–222.

17. Москальова Ю. Журнал «Трудовая помощь» як репрезентант проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (кінець XIX – початок XX ст.). *Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 20-21 листопада 2015 р. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2015. С. 54–58.

18. Москальова Ю. Джерельний потенціал питання дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (60-і рр. XVIII – поч. XX ст.). *V Міждисциплінарні гуманітарні читання*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 19 жовтня 2016 р. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 49–51.

19. Москальова Ю. Проблеми джерелознавчого дослідження питань дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (60-і рр. XVIII – поч. XX ст.). *Наукові роботи викладачів ДонНУ ім. В.Стуса*. Вінниця, 2017. С. 12–13.

20. Москальова Ю. Українська історіографія XXI ст. стосовно питань дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (60-і рр. XVIII – поч. XX ст.). *Дні науки історичного факультету 2017 (до 200-річчя з дня народження М.І.Костомарова)*: матеріали X Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. К., 2017. С. 62–67.

21. Москальова Ю. Єврейські громади Півдня України у боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю (60-і рр. XVIII – початок XX ст.). *Історіографічний огляд. Історичні мідраші Північного Причорномор'я*. Випуск V. Том II. Миколаїв: Типографія Шамрай, 2016. С. 129–142.

22. Москальова Ю. Дитяча філантропія М.П. Урусова. *Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук*. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 28-29 жовтня 2016 року. У 3-х частинах. К., 2016. 172 с. С. 59–62.

23. Москальова Ю. Підкидьки та знайди на Півдні України (кінець XVIII – початок XX ст.). *Аналіз фондів ДАОО. Каразінські читання (історичні науки)*: Тези доповідей 70-ї міжнародної наукової конференції, 28 квітня 2017 р. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 30–31.

АНОТАЦІЯ

Москальова Ю.Р. Джерела до вивчення дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (60-і рр. XVIII – початок XX ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» МОН України. – Старобільськ, 2019.

У дисертації на основі аналізу архівних та опублікованих джерел здійснено комплексне дослідження джерел з питань дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України (60-ті рр. XVIII – початок XX ст.). Визначено стан

наукового опрацювання проблеми, представництво джерел з питань опіки та піклування дітьми в архівосховищах України. Подано класифікацію опрацьованих джерел, методологічні основи їх опрацювання, інформативний потенціал, вказано на проблеми опрацювання та подальші перспективи. Проаналізовано корпус законодавчих актів та актових джерел, розкрито особливості документів діловодства та статистичних джерел, представлено детальний аналіз періодичних видань та джерел особового походження. Наголошено на репрезентативності актуалізованої джерельної бази з проблем дитячої безпритульності та бездоглядності на Півдні України. Доведено, що актуалізована джерельна база є репрезентативною, а інформація, вилучена під час її аналізу, – унікальною.

Ключові слова: законодавчі акти, актові джерела, діловодство, статистичні джерела, періодичні видання, джерела особового походження, дитяча безпритульність і бездоглядність, опіка та піклування дітьми, благодійність.

АННОТАЦІЯ

Москалева Ю.Р. Источники к изучению детской беспризорности и безнадзорности на Юге Украины (60-е гг. XVIII – начало XX в.). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Государственное учреждение «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко МОН Украины. – Северодонецк, 2019.

В диссертации на основе анализа архивных и опубликованных источников осуществлено комплексное исследование источников по вопросам детской беспризорности и безнадзорности на Юге Украины (60-е гг XVIII – начало XX века). Определено состояние научной проработки проблемы, представительство источников по вопросам опеки и попечительства детьми в архивохранилищах Украины. Представлена классификация проработанных источников, методологические основы их обработки, информативный потенциал, указано на проблемы обработки и дальнейшие перспективы. Проанализирован корпус законодательных актов и актовых источников, раскрыты особенности документов делопроизводства и статистических источников, представлен подробный анализ периодических изданий и источников личного происхождения. Отмечено репрезентативность актуализированной источниковой базы по проблемам детской беспризорности и безнадзорности на Юге Украины. Доказано, что актуализированная источниковая база является репрезентативной, а информация, изъятая во время ее анализа, – уникальной.

Ключевые слова: законодательные акты, актовые источники, делопроизводство, статистические источники, периодические издания, источники

личного происхождения, детская беспризорность и безнадзорность, опека и попечительство детьми, благотворительность.

SUMMARY

Moskaleva Y. R. Sources to the study of children's homelessness and neglect in the South of Russia (60-ies of the XVIII - beginning of XX century). – Qualifying research work on the manuscript.

The thesis for a degree of the candidate of historical sciences (PhD) in the specialty 07.00.06 – a historiography, a source study and special historical disciplines. – Public institution «Luhansk national university of Taras Shevchenko» of MON of Ukraine. – Siverodonetsk, 2019.

In the dissertation on the basis of the analysis of archival and published sources a comprehensive study of sources on children's homelessness and neglect in the South of Ukraine (60-ies XVIII – early XX century) was carried out. The state of scientific study of the problem, the representation of sources on custody and guardianship of children in the archives of Ukraine. The classification of the worked sources, methodological bases of their processing, informative potential is presented, the problems of processing and further prospects are pointed out. The body of legislative acts and act sources is analysed, features of documents of office-work and statistical sources are opened, the detailed analysis of periodicals and sources of a personal origin is presented. The representativeness of the updated source base on the problems of children's homelessness and neglect in the South of Ukraine is noted. It is proved that the updated source base is representative, and the information extracted during its analysis is unique.

Key words: legislative acts, act sources, office work, statistical sources, periodicals, sources of personal origin, children's homelessness and neglect, guardianship and custody of children, charity.